

ҮНДЭСНИЙ СТАТИСТИКИЙН ХОРОО

ҮСХ-ны даргын 2017 оны 11 дүгээр сарын 23-ны өдрийн А/185 тоот тушаалын хавсралтаар батлав.

МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТАД, МАЛЫН ХАШАА, ХУДГИЙН ТООЛЛОГЫН МАЯГТ НӨХӨХ ЗААВАР

Улаанбаатар хот

2017 он

АГУУЛГА

НЭР ТОМЬЁОНЫ ТОВЧ ТАЙЛБАР, ТОДОРХОЙЛОЛТ.....	4
НЭГ. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТАД, МАЛЫН ХАШАА, ХУДГИЙН ТООЛЛОГО ЯВУУЛАХ ЗАРЧИМ, ХУГАЦАА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ	7
I.1. Тооллогын зарчим	7
I.2. Тооллогын хугацаа	7
I.3. Тооллогын хамрах хүрээ.....	7
I.4. Тооллогын бэлтгэл, зохион байгуулалт.....	7
I.5. Хууль, эрх зүйн үндэс	8
I.5.1. Статистикийн тухай Монгол Улсын хууль.....	8
I.5.2. Захиргааны хариуцлагын тухай Монгол Улсын хууль	9
I.5.3. Зөрчлийн тухай Монгол Улсын хууль	9
I.5.4. Засгийн газрын тогтоол, шийдвэр	9
ХОЁР. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТАД, ТООЛЛОГЫН МАЯГТЫГ НӨХӨХ ЗААВАР	10
I. Хаягийн хэсэг	10
1. Өрхийн мэдээлэл.....	10
а. Үндсэн өрхийн мэдээлэл	10
б. Тавиул малын эзэн өрхийн мэдээлэл	12
2. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын мэдээлэл	13
II. Малчдын мэдээлэл	14
III. ХАА-н үйлдвэрлэлд ажиллаж байгаа мэргэжлийн боловсон хүчин	16
IV. Малын даатгалын талаарх мэдээлэл	16
V. Үндсэн үзүүлэлт	16
Хүснэгт 1. Бэлэн тоологдсон мал, нас, хүйсээр	16
Хүснэгт 2. Малын тоо, толгойн өөрчлөлт	17
Хүснэгт 3. Төллөх малын тоо толгойн өөрчлөлт.....	19
Хүснэгт 4. Төлийн тоо толгойн өөрчлөлт	20
VI. Эрчимжсэн аж ахуй эрхэлдэг талаарх мэдээлэл.....	21
VII. Тэжээвэр амьтад.....	21
VIII. Тэжээвэр амьтдын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, борлуулалт	21
IX. Нутгийн шилдэг омог, цэвэр үүлдэр, эрлийз, нутгийн сайжруулсан үүлдрийн малын тоо	22
X. Бэлтгэсэн хадлан, тэжээл, аргал, хөрзөн, түлшний мод.....	25
XI. ХАА-н үйлдвэрлэлд ашиглагдаж байгаа машин техник.....	25
XII. Худаг, усан сан.....	25

XIII. Малын хашаа.....	26
XIV. Малчин өрхийн ахуйн зарим үзүүлэлт.....	27
ГУРАВ. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТДЫН ТООЛЛОГЫН МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАЛТ .	27
ХАВСРАЛТ 1. МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСАГ ЗАХИРГАА, НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН НЭГЖИЙН КОД	28

НЭР ТОМЬЁОНЫ ТОВЧ ТАЙЛБАР, ТОДОРХОЙЛОЛТ

Мал бүхий өрх. Малыг ахуй амьдралдаа туслах чанарын үүрэгтэй өсгөн үржүүлдэг өрхийг хэлнэ.

Малчин өрх. Жилийн 4 улирлын туршид малаа маллаж, малын ашиг шим нь тэдний амьжиргааны эх үүсвэр болж байгаа өрхийг хэлнэ.

Малтай өрх. Мал бүхий өрх, малчин өрхийн нийлбэрээр тодорхойлогдоно.

Малчид. Жилийн 4 улирлын туршид мал аж ахуй эрхэлж, малын ашиг шим нь тэдний амьжиргааны эх үүсвэр болгож байгаа иргэдийг хэлнэ.

Бодод шилжүүлэх коэффициент:

1 адуу, үхэр	-	1 бод
1 тэмээ	-	1.5 бод
6 хонь	-	1 бод
8 ямаа	-	1 бод

Бодод шилжүүлэх коэффициентийг таван төрлийн малыг нэгжид малд шилжүүлэн малын өсөлт, бууралт, үр ашгийг тооцоход ашиглана.

Бог малд буюу хонин толгойд шилжүүлэх коэффициент:

1 тэмээ	-	5 хонь
1 адуу	-	7 хонь
1 үхэр	-	6 хонь
1 хонь	-	1 хонь
1 ямаа	-	0.9 хонь

Хонин толгойд шилжүүлэх коэффициентийг малын тэжээлийн хүрэлцээ, хангамж, бэлчээрийн даацыг тодорхойлж гаргахад ашиглана.

Нас гүйцсэн мал. Малын төрөл бүр дээр дараах насны малыг хамруулна.

Тэмээ	-	4 настай, 5 ба түүнээс дээш настай
Адуу	-	3 настай, 4 ба түүнээс дээш настай
Үхэр	-	2 настай, 3 ба түүнээс дээш настай
Бог мал	-	тухайн жилийн төл малаас бусад насны мал

Өсвөр насны мал

Тэмээ	-	өмнөх оны төл, 2 болон 3 настай
Адуу	-	өмнөх оны төл, 2 настай
Үхэр	-	өмнөх оны төл

Төл мал. Тухайн жилийн төлийг хэлнэ.

Бэлэн хээлтэгч. Малын төрөл бүр дээр нас гүйцсэн эм малыг хамруулна.

Малын тоо, толгойн өсөлт. Оны эцсийн малаас оны эхний малыг хасч, малын тооны өөрчлөлтийг тоогоор илэрхийлнэ. Оны эцсийн малын тоог оны эхний малын тоонд харьцуулан 100-гаар үржүүлж, өсөлт, бууралтыг хувиар илэрхийлнэ.

Малын өсөлтийн орлого тал нь төл бойжилт, зарлага тал нь хэрэглээний зарлага, том малын зүй бус хорогдол байна.

Төллөлтийн хувь. Төллөсөн хээлтэгчийн тоог оны эхний хээлтэгчийн тоонд харьцуулан, 100-гаар үржүүлнэ.

Бойжилтын хувь. Бойжсон төлийн тоог нийт гарсан төлийн тоонд харьцуулан 100-гаар үржүүлнэ.

100 эхээс бойжуулсан төл. Бойжуулсан төлийн тоог оны эхний хээлтэгч малын тоонд харьцуулж 100-гаар үржүүлнэ.

Хээлтэгч, хээлтүүлэгчийн тохироо. Хээлтэгч малын тоог хээлтүүлэгч малын тоонд харьцуулж, тооцно.

1 хээлтүүлэгчид ногдох хээлтэгчийн тооны норм нь:

Буур	-	20-25
Азарга	-	12-25
Бух	-	35-45
Хуц, ухна	-	25-30

Том малын зүй бус хорогдолд өвчний (халдвартай, халдваргүй) хорогдол, гэнэтийн аюулын (цас, зуд, үер ус, гал түймэр, аянга цахилгаан зэрэг) хорогдол, бусад шалтгааны (малын хариулга, арчилгаа маллагаатай холбогдон гарсан) хорогдлыг хамруулна.

Оны эхний малд том малын зүй бус хорогдлын эзлэх хувь. Зүй бусаар хорогдсон том малын тоог оны эхний малын тоонд харьцуулан 100-гаар үржүүлж тооцно.

Малын хэрэглээний зарлага. Оны эхний малын тоон дээр бойжуулсан төлийг нэмж, том малын зүй бус хорогдол, оны эцсийн малын тоог хасч, тооцно.

Малын хашааны хангамж. Хашааны хангамжийг гаргахдаа хашааны багтаамжийг малын тоонд харьцуулж тооцно. Бод малын хашааны хангамжийг бод малын хашааны багтаамжийг үхрийн тоонд, харин бог малынхыг богийн хашааны багтаамжийг бог малын /хонь, ямааны/ тоонд харьцуулж тооцно.

Тэжээл хангамж. Тэжээлийн хангамжийг гаргахдаа тэжээлийн нэгжид шилжүүлсэн тэжээлийн нийт хэмжээг хонин толгойд шилжүүлсэн малын тоонд харьцуулан тооцно. Малын тэжээлийн хангамж, бэлчээрийн даацыг гаргахдаа малыг хонин толгойд шилжүүлж малын тоонд харьцуулж тооцно.

Тэжээлийн нэгжид шилжүүлэх коэффициент. Бэлтгэсэн тэжээл нь илчлэг, чанарын байдлаараа харилцан адилгүй байдаг учраас нэг тэжээлийн нэгжид шилжүүлж тэжээлийн хангамжийг гаргана. Үүний тулд:

Хадлан өвс	-	0.45
Таримал тэжээл	-	0.35
Даршны ургамал	-	0.25
Гар тэжээл, хужир шүү	-	1.00
Төмс ногооны хаягдал	-	0.22
Үр тарианы хаягдал	-	0.90
Лай	-	0.40
Сүрэл	-	0.25

гэсэн итгэлцүүрүүдийг ашиглан тэжээлийн нэгжид шилжүүлнэ.

Малын тэжээлийн ангилал. Малын тэжээлийг ургамлын гаралтай, амьтны гаралтай, эрдэс тэжээлийн гаралтай гэж ангилна.

- Ургамлын гаралтай тэжээлд өвс, сүрэл, үр тариа, буурцгийн төрлийн ургамал багтах бөгөөд бүдүүн, хүчит, шүүст тэжээл гэж ангилна.
 1. Бүдүүн тэжээл - өвс, сүрэл, нэг наст ба олон наст өвс орно.
 2. Хүчит тэжээл - үр тариа, үр тарианы хаягдал, вандуй, буурцаг орно.
 3. Шүүст тэжээл - Бүх төрлийн дарш, төмс ногооны хаягдал орно.
- Амьтны гаралтай тэжээлд яс, цусны гурил зэрэг орно.
- Эрдэс тэжээлд давс, хужир шүү орно.

НЭГ. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТАД, МАЛЫН ХАШАА, ХУДГИЙН ТООЛЛОГО ЯВУУЛАХ ЗАРЧИМ, ХУГАЦАА, ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ

I.1. Тооллогын зарчим

Мал, тэжээвэр амьтад, хашаа, худгийн тооллогыг явуулахдаа дараах зарчмыг баримтална. Үүнд:

1. Тооллогыг явуулахдаа мал, амьтдыг нэг бүрчлэн нүдээр үзэж, биечлэн тоолж бүртгэнэ.
2. Өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын малыг нэг бүрчлэн, нүд үзэн тоолж, дараа нь маягтыг өгөгдсөн дарааллаар, өрхийн тэргүүлэгч болон аж ахуйн нэгж, байгууллагын захирал, дарга эсвэл тухайн өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагад хамааралтай аль нэг гишүүнээс асууж нөхнө.
3. Өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын малыг байгаа газарт нь тоолж, тухайн оршин сууж байгаа сум, дүүргийн малын данс бүртгэлд оруулна. Харин сум, багаас хэсэг бүлгээрээ өөр аймаг, сумын нутагт отор хийж өвөлжиж байгаа айл өрхийн хүн ам, малыг үндсэн аймаг, сумын тооллогын комисс очиж тоолоод данс бүртгэлдээ авна.
4. Баг, сумын нутаг дэвсгэрт ялангуяа адуу, тэмээг газар дээр нь тооллогод бүрэн хамруулан, биечлэн үзэж тоолоход онцгой анхаарна.
5. Сум, дүүрэг, баг, хорооны түвшинд нутаг дэвсгэртээ байгаа айл өрх, аж ахуйн нэгж байгууллагын мал, тэжээвэр амьтад тооллогод бүрэн хамрагдаж орсон эсэх, данс бүртгэлд орхигдолгүй туссан эсэхийг сайн нягталж шалгана.
6. Мал тооллогын явцад зарим аймаг, сум, дүүргийн малтай өрх нь өөр аймаг, сум, дүүргийн нутагт цөөн тоогоор нутаглаж харьяалах сум дүүргээс нь очиж тоолох боломжгүй бол холбогдох, аймаг, сум, дүүргийн статистикийн хэлтэстэй холбогдож, малыг нь тоолуулан, өөрийн данс бүртгэлд оруулна.
7. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогын ажилд тавих хяналт, шалгалтыг улс, аймаг, сумаас явуулна. Жилийн эцсийн мал тооллогоор нийт тоологдсон өрхийн 10 хүртэл хувьд хяналтын тооллого явуулна.

I.2. Тооллогын хугацаа

Өмчийн бүх хэвшлийн мал, тэжээвэр амьтдын тооллогыг жил бүрийн **12 дугаар сарын 7-17-ны** өдрүүдэд багтаан явуулж, тооллогод бүрэн хамруулан, улсын хэмжээгээр нэг зэрэг газар дээр нэг бүрчлэн тоолно.

I.3. Тооллогын хамрах хүрээ

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байгаа малтай бүх өрх (мал бүхий өрх, малчин өрх), аж ахуйн нэгж, байгууллагууд тооллогод хамрагдана.

I.4. Тооллогын бэлтгэл, зохион байгуулалт

Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогын бэлтгэл, зохион байгуулалт нь Үндэсний статистикийн хороо, аймаг, нийслэл, дүүргийн статистикийн хэлтэс, газар, сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газар, баг, хорооны засаг дарга гэсэн дарааллаар хийгдэнэ.

Мал тооллогын бэлтгэл, зохион байгуулалтын хүрээнд дараах ажлыг хийнэ.
Үүнд:

1. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогыг удирдан, зохион байгуулах аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн мал тооллогын комиссыг тухайн шатны засаг даргаар ахлуулан жил бүр шинэчлэн байгуулна.
2. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллоготой холбогдон гарах зардлыг ҮСХ болон бүх шатны Засаг даргын Тамгын газрын жил бүрийн төсөвт тооцон тусгаж санхүүжүүлэхэд бэлдэнэ.
3. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогыг үнэн зөв, чанартай явуулахад чиглэсэн бэлтгэлийн хүрээнд ажлын төлөвлөгөө, графикийг гаргана.
4. Тавиул малыг эзэмшигч өрхийн нэр дээр маягтаар нөхөх эсэх талаар малын эзэдтэй урьдчилан тохирох, бүртгэх тохиолдолд өрхийн тэргүүлэгчийнх нь регистрийн дугаарыг асууж бэлтгэх талаар малчдад анхааруулах
5. Өрх, малын шилжих хөдөлгөөн, малын орлого, зарлагын бүртгэл тооцоог урьдчилан цэгцэлнэ.
6. Сум, орон нутгийн тухайн жилийн мал өвөлжилтийн нөхцөл байдалтай холбогдуулан мал тооллогыг үнэн зөв, чанартай явуулах арга хэлбэрийг тодорхойлно.
7. Тооллогод оролцох хүмүүсийг хуваарилж, сургалт, семинар зохион байгуулах, түүнчлэн явах унааны асуудлыг бүрэн шийдвэрлэсэн байна.
8. Тооллогын маягт зааврыг аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хороонд хуваарилж, хүргүүлнэ.
9. Тооллогыг орон нутагт явуулж, зохих боловсруулалтыг хийж, үр дүнг заасан хугацаанд хүргүүлнэ.
10. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллого явуулах шаардлага, ач холбогдол, үр дүнгийн талаар орон нутгийн хэвлэл, радио, телевизээр өргөн сурталчилна.
11. Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогын урьдчилсан дүнг аймаг, нийслэлийн статистикийн хэлтэс, газар нь аймаг, нийслэлийн түвшинд нэгтгэн малын төрлөөр, тогтоосон хугацаанд ҮСХ-нд ирүүлнэ. Тооллогын эцсийн дүнг 1 сарын 4-ний холболтоор тодотгон ирүүлнэ.

I.5. Хууль, эрх зүйн үндэс

Дараах хууль эрх зүйн заалтыг үндэслэн Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогыг зохион байгуулна.

I.5.1. Статистикийн тухай Монгол Улсын хууль

“Мал, тэжээвэр амьтдын тооллогыг жил тутам явуулах” 7 дугаар зүйлийн 1-ийн в заалт;

Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нь “Үндэсний статистикийн хорооноос өгсөн удирдамж, чиглэлийн дагуу статистикийн тооллого, тvvэр судалгааг зохион байгуулж явуулах” гэсэн 20 дугаар зүйлийн 2-р заалт;

Баг, хорооны Засаг дарга нь “Мал, тэжээвэр амьтад, эд хөрөнгийн тооллого, бүртгэл явуулах” 21 дүгээр зүйлийн 3-р заалтыг тус тус үндэс болгоно.

I.5.2. Захиргааны хариуцлагын тухай Монгол Улсын хууль

“Хүн ам, эд хөрөнгө, мал, тэжээвэр амьтад, аж ахуйн нэгжийн улсын тооллого явуулах, бүртгэх ажлаас зайлсхийсэн, эсхүл тооллого судалгаанд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр оролцоогүй, түүнчлэн эд хөрөнгө, мал, тэжээвэр амьтдыг тооллогоос нуун дарагдуулсан нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхгүйгээр бол холбогдох албан тушаалтан, иргэнийг 20’000-100’000 төгрөгөөр торгох шийтгэл ногдуулна” гэсэн 43 дугаар зүйлийн 1-р заалт

“Хууль тогтоомжийн дагуу улсад гаргаж өгвөл зохих бүртгэл, тайлан, мэдээг гаргаж өгөөгүй, хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хожимдуулсан, санаатайгаар буруу гаргасан бол 10’000-50’000” хүртэл төгрөгөөр торгох шийтгэл ногдуулна” гэсэн 43 дугаар зүйлийн 2-р заалтыг тус тус мөрдөж ажиллана.

I.5.3. Зөрчлийн тухай Монгол Улсын хууль

“Хүн ам, эд хөрөнгө, мал, тэжээвэр амьтан, аж ахуйн нэгжийн улсын тооллого, бүртгэх ажлаас зайлсхийсэн, эсхүл тооллого, судалгаанд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр оролцоогүй бол хүнийг тавин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно” гэсэн 10 дугаар зүйлийн 21-р заалт

Хуулийн дагуу улсад гаргаж өгвөл зохих бүртгэл, тайлан, мэдээг гаргаж өгөөгүй, эсхүл хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хугацаа хожимдуулсан, эсхүл санаатайгаар буруу гаргасан бол хүнийг тавин нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.

I.5.4. Засгийн газрын тогтоол, шийдвэр

“Тооллогын товыг өөрчлөн тогтоох тухай” Монгол Улсын Засгийн газрын 2003 оны 224 дүгээр тогтоолын 1-д “Улсын мал тооллогыг жил бүрийн 12 дугаар сарын 7-17-ны өдөр явуулж, өмчийн бүх хэвшлийн мал, тэжээвэр амьтдыг тооллогод бүрэн хамруулан, улсын хэмжээгээр нэг зэрэг газар дээр нь биечлэн тоолж байх”-аар тогтоосон. Тогтоолын 2-д “Мал тооллоготой холбогдон гарсан зардлыг Үндэсний статистикийн хороо болон бүх шатны Засаг даргын Тамгын газрын жил бүрийн төсөвт тооцон тусгаж санхүүжүүлэх”-ийг Сангийн сайд, бүх шатны Засаг дарга нарт үүрэг болгосон.

Мал, тэжээвэр амьтад, хашаа, худаг, тэжээлийн жилийн эцсийн тооллогыг явуулахад дээр дурьдсан хууль, эрхийн актуудаас гадна Үндэсний статистикийн хорооноос баталсан маягт, зааврыг мөрдлөг болгоно.

ХОЁР. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТАД, ТООЛЛОГЫН МАЯГТЫГ НӨХӨХ ЗААВАР

Мал тооллогын мэдээллийг цуглуулахдаа мал тооллогын анхан шатны бүртгэлийн маягт буюу маягт МТМ 1-ийг ашиглах бөгөөд ҮСХ-ноос маягтыг аймаг, орон нутагт тооллогоос өмнө урьдчилан хүргүүлсэн байна. Мал тооллогын маягт нь дараах бүтэцтэй байна. Үүнд:

I. Хаягийн хэсэг

1. Аймаг, нийслэлийн нэр, код. Энэ асуултад тухайн аймаг, нийслэлийн албан ёсны нэрийг товчлохгүйгээр бичиж, холбогдох кодыг Хавсралт 1 буюу “Монгол улсын засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн код”-оос харж бичнэ.

2. Сум, дүүргийн нэр, код. Энэ асуултад тухайн сум, дүүргийн албан ёсны нэрийг товчлохгүйгээр бичиж, холбогдох кодыг Хавсралт 1 буюу “Монгол улсын засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн код”-оос харж бичнэ.

3. Баг, хорооны нэр, код. Энэ асуултад тухайн баг, хорооны албан ёсны нэрийг товчлохгүйгээр бичиж, холбогдох кодыг Хавсралт 1 буюу “Монгол улсын засаг, захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн код”-оос харж бичнэ.

4. Утасны дугаар. Малчны утасны дугаарыг асууж, нөхнө.

1. Өрхийн мэдээлэл

а. Үндсэн өрхийн мэдээлэл

Үндсэн өрхийн мэдээллийг мал бүхий өрх, малчин өрхийн хувьд нөхнө.

5. Өрхийн бүртгэлийн дугаар. Өрх бүр дээр хөтлөгддөг хүн амын өрхийн бүртгэлийн дэвтрийн эхний хуудсанд бичигдсэн 13 оронтой дугаарыг авч бичнэ. Өөрөөр хэлбэл хүн ам, өрхийн бүртгэлийн дугаартай ижил байна гэсэн үг юм.

Өрхийн бүртгэлийн дугаар /шинээр олгож буй/. Өрхийн бүртгэлийн дэвтрийн дугаарыг бүртгэл хийж буй анхан шатны нэгж /баг, хороо/ олгоно. Өрхийн бүртгэлийн дэвтрийн дугаарыг давхардуулан өгч болохгүй. Өрх 2 өрх болж салах, өөрөөр хэлбэл гэр бүлээ цуцлуулах, шинээр гэр бүл болж байгаа тохиолдолд өрхөд бүртгэлийн дугаар шинээр олгогдоно. Шинээр олгогдож буй өрхийн бүртгэлийн дугаар нь дараах зарчимтай байдаг.

Өрхийн бүртгэлийн дугаарын эхний “1-6” орон нь аймаг, нийслэл, сум, дүүрэг, баг, хорооны код байна. Кодыг нөхөхдөө мөрдөгдөж буй “Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн код”-ыг ашигладаг.

Өрхийн дугаарын оронгийн тоо:

6	5	0	1	5	1	0	0	0	0	1	1	1
A1		A2		A3		A5					Ялгах код	

1-2	Аймаг, нийслэлийн код /A1/
3-4	Сум, дүүргийн код /A2/
5-6	Баг, хорооны код /A3/
7-11	Өрхийн бүртгэл хийгдсэн дугаар бөгөөд баг, хороо бүр өрхийг 00001-ээс эхэлж бүртгэнэ. /A5/

Ялгах код нь: 1- Үндсэн өрх
 2- Өрхийн дугаар шинээр авч буй өрх
 3- Шилжиж ирсэн өрх **Үндсэн өрхөд** тухайн орон нутагт 6, түүнээс дээш сарын хугацаагаар байнга оршин сууж байгаа өрхийг ойлгоно.

Өрхийн дугаар шинээр авч буй өрхөд урьд өмнө нь өрх үүсгэн амьдарч байгаагүй, анх удаа өрх тусгаарлаж байгаа, өрхийн тэргүүлэгч нас барсан, гэр бүлээ цуцлуулаад шинээр өрх үүсгэж байгаа өрхийг хамруулна.

Шилжиж ирсэн өрхөд бусад аймаг, орон нутгаас тухайн орон нутагт шилжиж ирсэн өрхийг оруулна.

Жишээлбэл, 2011 онд Архангай аймгийн Эрдэнэбулган сумын 1-р багийн эхний өрхийг үндсэн өрх гэж үзвэл дараах байдлаар нөхнө.

6	5	0	1	5	1	0	0	0	0	1	1	1
A1		A2		A3		A5					Ялгах код	

“Өрх гэдэг” нь (a) өөрийн амьжиргаанд шаардлагатай хоол хүнсний болоод бусад хэрэгцээгээ өөр хүмүүс болон өөр өрхийн гишүүдтэй хамтралгүйгээр хангаж байгаа нэг хүнтэй өрх (b) хоёр, түүнээс дээш эсвэл хэсэг бүлэг хүмүүс хамтран өөрийн амьжиргаанд шаардлагатай хүнсний болоод бусад хэрэгцээгээ хангаж байгаа олон хүнтэй өрхийн аль алинийг хэлнэ. Өрхийн гишүүд нь орлогоо нийлүүлдэг, нэг төсөвтэй, гэхдээ тэд хууль ёсны хамаатнууд ч байж болно, бас биш ч байж болно.

6. Өрхийн тэргүүлэгчийн овог. Тухайн өрхийн өрхийн тэргүүлэгчийн эцэг (эх)-ийн нэрийг асууж, нөхнө.

7. Өрхийн тэргүүлэгчийн нэр. Өрхийн тэргүүлэгчийн нэрийг асууж, нөхнө.

8. Өрхийн тэргүүлэгчийн регистрийн дугаар. Өрхийн тэргүүлэгчээс иргэний үнэмлэхийн регистрийн дугаарыг асууж, нөхнө.

9. Ам бүлийн тоо. Өрхийн ам бүлийн тоог асууж, нөхнө.

10. Өрхийн төрөл. Өрхийг бүртгэхдээ мал бүхий өрх, малчин өрх, бусад өрх гэсэн гурван төрлийг сонгон бүртгэж, дугуйлна.

Малчин өрхөд жилийн 4 улирлын туршид малаа маллаж, малын ашиг шим нь тэдний амьжиргааны эх үүсвэр болж байгаа өрхийг хамруулна. Мал аж ахуй дээр байгаа тэтгэвэрт гарсан хөгшид, төв суурин газрын мал бүхий иргэд дээрхи тодорхойлолтод нийцэж байвал малчин өрх, малчинд хамруулж болно. *Малчин өрх гэж хариулсан тохиолдолд дараагийн асуулт буюу 11-р асуулгад хариулна.*

Мал бүхий өрхөд малыг ахуй амьдралдаа туслах чанарын үүрэгтэй өсгөн үржүүлдэг малтай өрхийг хамруулна. *Мал бүхий өрх гэж хариулсан тохиолдолд III бүлэг рүү шилжинэ.*

Бусад өрхөд малгүй хэдий ч тэжээвэр амьтдыг өсгөн үржүүлдэг, хадлан тэжээл бэлтгэж, амьжиргаагаа залгуулдаг өрхийг хамруулна. *Бусад өрх гэж хариулсан тохиолдолд VI бүлэг рүү шилжинэ.*

Тавиул малын эзэн өрхөд тухайн сумын харьяат өрхөөр малаа маллуулж, мал тооллогоор өөрсдийн нэр дээр бүртгүүлж байгаа өөр сум, аймаг, хотод оршин суудаг, тухайн суманд харьяалалгүй өрхийг хамруулна.

Тухайн сумандаа оршин суудаг өрх малаа хэд хэдэн өрхөд тавиулаар тавьж маллуулдаг бол хуучин уламжлалын дагуу тухайн өрхийн малыг тоолон цоохорт тэмдэглэн авчирч, нэгтгэн, тооллогын маягтыг нөхөх бөгөөд уг өрхийг тавиул малын эзэн өрх гэж үзэхгүй.

Хэрэв тухайн өрх нь мал бүхий өрх, тавиул малыг эзэмшигч өрх байвал малчдын тоог задалсан дүнг нөхөхгүй.

Малтай өрх. Мал бүхий өрх, малчин өрхийн нийлбэрээр тодорхойлогдоно.

11. Малчдын тоо. Малчид гэдэг нь жилийн 4 улирлын туршид мал аж ахуйг эрхэлж, малын ашиг шим нь тэдний амьжиргааны эх үүсвэр болгож байгаа иргэд юм. *11 дүгээр асуулт нь зөвхөн малчин өрхийн хувьд нөхөгдөнө.*

б. Тавиул малын эзэн өрхийн мэдээлэл

Тавиул малыг маллагч нь тухайн сумын харьяат бус өрхийн тавиул малыг эзнийх нь нэр дээр тусад нь бүртгүүлнэ гэсэн тохиолдолд тавиул малын эзэн өрхөд тооллогын маягтыг тусгайлан нөхнө. Харин мал маллагч өрх нь цөөн тооны тавиул малыг хариуцан малладаг бол малыг өрх тус бүрээр маягтаар бүртгэх шаардлагагүй, өөрийн нэр дээр тоолуулна гэсэн тохиолдолд маягт нөхөхгүй.

Тавиул малын эзэн өрхийн хувьд мал тооллогын маягтын зөвхөн 5-р бүлэг буюу үндсэн үзүүлэлт гэсэн бүлгийн 1-4 дүгээр хүснэгтүүд заавал нөхөгдөнө.

Тавиул малын эзэн өрхийн хувьд маягтыг нөхөхдөө үндсэн өрхийн мэдээллийн хэсэгт байгаа өрхийн бүртгэлийн дугаар дээр тухайн тавиул малыг маллагчийн өрхийн бүртгэлийн дугаарыг заавал өгнө. Энэ нь тавиул малыг ямар өрх хариуцан маллаж байгааг тодруулахад ашиглагдах юм.

Тавиул малыг эзэмшигч өрх нь тухайн сумын харьяалалгүй учраас өрхийн бүртгэлийн дугаар нөхөгдөхгүй.

12. Тавиул малыг эзэмшигч өрхийн дугаар. Тавиул малын эзэн өрхөд 2 оронтой дугаар олгоно. *Дугаарыг олгохдоо дотор нь 1-ээс эхлэн дугаарлана.*

Тухайн өрх нь нэг эсвэл хэд хэдэн айлын малыг тавиулаар зэрэг маллаж байвал, маллагч зөвшөөрсөн тохиолдолд өрх тус бүрд тавиул малын маягтыг бөглөх бөгөөд тавиул малын эзэн өрх тус бүрд дугаар олгоно.

Жишээлбэл: Сүхбаатар аймгийн Халзан сумын 1 дүгээр багийн 25 дугаар өрх малчин Дорж нь Бат, Баяр, Намсрай гэсэн 3 айлын тавиул мал малладаг байвал дугаарыг дараах байдлаар олгоно.

Тавиул малыг маллагч өрх Доржийн ӨБД-ийн дугаар:

6	5	0	1	5	1	0	0	0	0	1	1	1
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Тавиул малын эзэн өрхийн дугаар:

Батын дугаар	0	1
Баярын дугаар	0	2
Намсрайн дугаар	0	3

13. Өрхийн тэргүүлэгчийн овог. Тавиул малыг эзэмшигч өрхийн тэргүүлэгчийнх эцэг, эхийн нэрийг асууж, нөхнө.

14. Өрхийн тэргүүлэгчийн нэр. Тавиул малын эзэн өрхийн тэргүүлэгчийн нэрийг асууж, нөхнө.

15. Өрхийн тэргүүлэгчийн регистрийн дугаар. Тавиул малыг эзэмшигч өрхийн өрхийн тэргүүлэгчийнх регистрийн дугаарыг нөхнө.

Үүний тулд тухайн тавиул малыг маллаж байгаа маллагч нь тавиул малын эзэдтэй мал тооллогын өмнө холбогдон, малыг тусад нь тоолуулах эсэхийг шийдэж, тавиул малын эзэн өрхийн өрхийн тэргүүлэгчийн регистрийн дугаарыг тэмдэглэн авсан байхыг баг, хороо, сум, дүүрэг, аймаг нийслэлээс тооллогын өмнө малчдад мэдэгдэнэ.

2. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын мэдээлэл

16. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын нэр. Тухайн аж ахуйн нэгжийн нэрийг улсын бүртгэлийн гэрчилгээг үндэслэн товчлохгүйгээр үнэн зөв нөхнө.

17. Регистрийн дугаар. Тухайн аж ахуйн нэгжийн регистрийн дугаарыг улсын бүртгэлийн гэрчилгээг үндэслэн товчлохгүйгээр үнэн зөв нөхнө.

18. Үйл ажиллагааны чиглэл. Тухайн аж ахуйн нэгж байгууллагын үйл ажиллагааны чиглэлийг асууж нөхнө. Ингэхдээ эдийн засгийн үйл ажиллагааны чиглэлийн нэрийг дэлгэрэнгүй тодорхой бичиж, чиглэлийн кодыг 5 оронгийн түвшинд “Эдийн засгийн бүх төрлийн үйл ажиллагааны салбарын ангилал” (ISIC-4.0) хувилбарын дагуу номноос нөхнө.

19. Малчдын тоо. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын хувьд тухайн байгууллагын малыг маллаж буй хүнийг малчин гэж үзнэ. Аж ахуйн нэгжээс малчдын тоог, асууж, нөхнө.

20. Хариуцлагын хэлбэр. Аж ахуйн нэгж, байгууллагын хариуцлагын хэлбэрийг нөхөхдөө иргэн, компани, хоршоо, нөхөрлөлийн тухай хуулийг үндэслэж гаргасан ангиллын холбогдох кодыг дугуйлна. Хариуцлагын хэлбэрийн 10, 11, 20, 21, 30, 40, 41 ангиллуудад хамаарахгүй аж ахуйн нэгжийг “бусад” буюу 80 гэсэн ангиллаар бүртгэнэ. Тухайлбал, хувийн сургууль, эмнэлэг, дуу бүжгийн хамтлаг гэх мэт улсын бүртгэлийн албанаас гэрчилгээ аваагүй, БСШУЯ, ЭМЯ зэрэг байгууллагаас зөвшөөрөл авсан нэгжийг 80 кодоор кодолно.

21. Өмчийн хэлбэр. Тухайн аж ахуйн нэгжийн өмчийн хэлбэрийг нөхөхдөө төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай хуульд үндэслэсэн ангиллын дагуу холбогдох кодыг дугуйлна. Өмчийн хэлбэр нь хамтарсан аж ахуйн нэгжийн хувьд гадаад болон дотоодтой хамтарсан өмчийн эзлэх хувийг нөхнө. Өмчийн хэлбэр нь төрийн хамтарсан бол төрийн өмчийн эзлэх хувийг, орон нутгийн хамтарсан бол

орон нутгийн өмчийн эзлэх хувийг, хувийн хамтарсан бол гадаадын өмчийн эзлэх хувийг нөхнө.

Төр чиг үүргээ хэрэгжүүлэх болон нийгмийн хэрэгцээг хангах зорилгоор өөрийн өмчөөр дангаараа байгуулсан хуулийн этгээдийг төрийн өмчит хуулийн этгээд гэнэ /Монгол Улсын "Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай" хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар/.

Төрийн өмчийн хувьцаатай буюу төр хувь хөрөнгөө оруулсан хуулийн этгээдийг төрийн өмчийн оролцоотой хуулийн этгээд гэнэ / Монгол Улсын "**Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай**" хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 1-р хэсэгт зааснаар/.

Төрийн өмчит хуулийн этгээдийн эд хөрөнгийг бүхэлд нь эсхүл зарим хэсгийг нь хувь нийлүүлж гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчийн хөрөнгөтэй нийлүүлж хамтарсан үйлдвэр байгуулна /Монгол Улсын "**Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай**" хуулийн 57 дугаар зүйлийн 1-р хэсэгт зааснаар/.

II. Малчдын мэдээлэл

Сүүлийн жилүүдэд 1 өрх малаа салгаж тоолуулах тохиолдол гарч байгаа тул малчдын мэдээллийг давхардуулахгүйгээр нөхөж бичнэ.

1. Овог. Тухайн малчны эцэг (эх)-ийн нэрийг асууж, нөхнө.
2. Нэр. Малчны нэрийг асууж, нөхнө.
3. Хүйс. Малчны хүйсийг асууж, нөхнө.
4. Регистрийн дугаар. Малчнаас иргэний үнэмлэхийн регистрийн дугаарыг асууж, нөхнө.
5. Нас. Малчны насыг асууж, нөхнө.
6. Малчны ажил эрхлэлтийн байдлыг үндсэн малчин эсвэл туслах малчин гэж нөхнө. Үндсэн малчин гэдэг нь өөрийнхөө малыг маллаж буй малчинг хэлнэ. Туслах малчин гэж аж ахуйдаа туслуулахаар ажиллаж байгаа малчинг хэлнэ.

7. Гэрлэлтийн байдал. Энэ асуултыг бүртгэл хийх үеийн байдлаар, 15, түүнээс дээш насны хүн бүрээс асууна. Гэр бүлийн тухай хууль болон уламжлалт ёсны дагуу тухайн хүний гэрлэлтийн байдлыг дараах төрлүүдээр тодорхойлно. Үүнд:

Огт гэрлээгүй. Арван тав, түүнээс дээш насны, огт гэрлэж байгаагүй хүнийг,

Батлуулсан. Гэрлэлтээ иргэний гэр бүлийн байгууллагад бүртгүүлсэн, гэрлэлтийн баталгаатай хүнийг,

Батлуулаагүй. Хэдийгээр гэр бүл болж хамтран амьдарч байгаа боловч (хугацаа харгалзахгүйгээр) иргэний гэр бүлийн байгууллагад бүртгүүлж, гэр бүлээ албан ёсоор батлуулаагүй хүнийг тус тус хамуулна. Хэрвээ 18 нас хүрээгүй боловч гэр бүлтэй болсон байвал тэдгээрийг "батлуулаагүй гэр бүлтэй" гэж үзнэ.

Тусгаарласан. Гэр бүлээ албан ёсоор цуцлуулаагүй боловч тусдаа амьдарч байгаа хүмүүсийг хамруулна. Гэхдээ албан ажлын улмаас 2 тусдаа амьдарч байгаа хүмүүсийг тусгаарласан гэж үзэхгүй.

Цуцалсан. Гэр бүлээ хуулийн дагуу цуцалснаас хойшхи хугацааг харгалзахгүйгээр дахин гэрлээгүй хүнийг,

Бэлэвсэн. Эхнэр/нөхрийн аль нэг нь нас барснаас хойш хичнээн хугацаа өнгөрснийг харгалзахгүйгээр дахин гэрлээгүй хүнийг тус тус хамруулна.

Гэрлэлтийн байдлыг нөхөхдөө бүртгэл хийх үеийн байдлаар тодорхойлж нөхөхийг анхаарах хэрэгтэй. Жишээлбэл, иргэн Бат Цэцэгтэй батлуулсан гэр бүлтэй байж байгаад гэрлэлтээ цуцлуулсан бөгөөд бүртгэл хийх үед албан ёсоор батлуулаагүй ч Долгортой хамт амьдарч байгаа бол Батын гэрлэлтийн байдлыг “батлуулаагүй гэр бүлтэй” гэж нөхнө.

8. Боловсролын түвшин. Малчны боловсролын түвшинг асууж, нөхнө.

Боловсролгүй. Ерөнхий боловсролын сургуулийн 1-5-р ангид одоо сурч байгаа хүүхэд эсвэл 1-5-р ангид сурч байгаад орхисон хүнийг боловсрол эзэмшээгүй гэж үзнэ.

Бага. 1975 хүртэлх онуудад 4-р анги төгссөн. 1975-1996 онд 3-р анги төгссөн. 1997-2004 онд 4-р анги төгссөн. 2005 оноос хойш 5-р анги төгссөн хүмүүсийг бага боловсролтой гэнэ.

Суурь буюу бүрэн бус дунд. 1975 хүртэлх онуудад 7-р анги төгссөн. 1975-2004 онд 8-р анги төгссөн. 2005 оноос хойш 9-р анги төгссөн хүмүүсийг суурь боловсролтой гэнэ.

Бүрэн дунд. 2006 хүртэлх онуудад 10-р анги төгссөн. 2006-2014 онд 11-р анги төгссөн, 2015 оноос хойш 12-р анги төгссөн хүмүүсийг бүрэн дунд боловсролтой гэнэ.

Техникийн болон мэргэжлийн боловсрол. Техник болон мэргэжлийн боловсролын сургалтын байгууллага (хуучнаар мэргэжлийн сургалт, үйлдвэрлэлийн төв-МСҮТ, техник, мэргэжлийн сургууль-ТМС) төгссөн, мэргэжлийн үнэмлэхтэй хүмүүсийг техникийн болон мэргэжлийн боловсролтой гэж ойлгоно.

Тусгай мэргэжлийн дунд боловсрол. Гадаад, дотоодын тусгай мэргэжлийн дунд сургууль (хуучнаар техникум), түүнтэй адилтгах сургууль төгссөн, үнэмлэх, дипломтой хүмүүсийг тусгай мэргэжлийн дунд боловсролтой гэж үзнэ.

Дээд боловсрол /диплом, бакалавр, магистр, доктор ба түүнээс дээш/. Гадаад, дотоодын их, дээд сургууль, коллежийг өдөр, орой, эчнээгээр төгссөн, дипломын дээд, бакалавр, магистр, докторын зэргийн диплом болон түүнтэй адилтгах боловсролын баримт бичиг бүхий хүмүүсийг дээд боловсролтой гэж үзнэ.

Дээд боловсрол эзэмшүүлэх дипломын сургалт 90 багц цагаас доошгүй байх бөгөөд өмнөх түвшний сургалтын багц цагийг оролцуулан бакалаврын сургалт 120,

магистрын сургалт 150, докторын сургалт 210 багц цагаас тус тус доошгүй байна. Түүнчлэн Улсын багшийн их сургуулийг 1964 оноос өмнө 3 жилээр, Намын дээд сургуулийг 1966 оноос өмнө, Намын дээд сургуулийн дэргэдэх 2 жилийн курс, Марксизм-Ленинизмийн оройн дээд сургууль, Дорно дахины хөдөлмөрчдийн их сургууль (КУТВ) төгссөн хүмүүсийг дипломын дээд боловсролтой гэж үзнэ.

9. Гар утастай эсэх. Малчныг гар утас (бүх төрлийн үүрэн телефоны сүлжээгээр хэрэглэгдэж байгаа гар утас орно)-тай эсэхийг асууж, нөхнө.

10. Интернетэд ордог эсэх. Малчныг интернетэд ордог эсэхийг асууж, нөхнө. Интернет хэрэглэхдээ компьютер, гар утас, таблет, тоглоом тоглогч машин, дижитал телевизор зэргийн ашиглаж болно.

11. Зээлтэй эсэх. Малчны зээлтэй эсэхийг асууж, нөхнө. Бүх төрлийн зээл энд хамрагдана.

12. Нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдал. Малчныг даатгалд хамрагдсан эсэхийг асууж, нөхнө. Хэрэв тийм гэж хариулбал, эрүүл мэндийн даатгал, нийгмийн даатгал хамрагддаг эсэхийг асууж, нөхнө.

13. Хоршоо, нөхөрлөлийн гишүүн эсэх. Малчдаас тухайн баг, хороо, сум, дүүргийнхээ малчдын хоршоо, нөхөрлөл, бүлэг, бусад хэсгийн гишүүн эсэхийг асууж нөхнө.

Үндэсний хөгжлийн газар нь сумын хөгжлийн индексийг тооцохдоо “Нийт малчин өрхийн малчин хоршоонд хамрагдалтын хувь” гэсэн үзүүлэлтийг ашиглахаар тусгасан.

III. ХАА-н үйлдвэрлэлд ажиллаж байгаа мэргэжлийн боловсон хүчин

ХАА-н үйлдвэрлэлд ажиллаж байгаа мэргэжлийн боловсон хүчинг мэргэжил тус бүрээр асууж, нөхнө. Нийт дүн болон үүнээс дээд боловсролтойг нь ялгаж харуулна. Дээр дурьдагдсанаас бусад ХАА-н үйлдвэрлэлд ажиллаж байгаа мэргэжил байвал бусад гэдэгт бичнэ.

IV. Малын даатгалын талаарх мэдээлэл

1. Малын даатгалд хамрагддаг эсэхийг асууж, нөхнө. Хэрэв тийм бол дараагийн асуулт руу шилжинэ. Үгүй бол дараагийн бүлэг буюу V бүлэг рүү шилжинэ.

2. Малын ямар төрлийн даатгалд хамрагддаг эсэхийг асууна. Малын индексжүүлсэн даатгал болон бусад гэснийг сонгож, нөхнө.

V. Үндсэн үзүүлэлт

Хүснэгт 1. Бэлэн тоологдсон мал, нас, хүйсээр

Бэлэн тоологдсон тэмээ, адуу, үхэр, хонь, ямааг хүснэгтэд өгөгдсөн нас, хүйсний ангиллын дагуу бүртгэнэ.

Тэмээ:

- Энэ жилийн төл
- Өнгөрсөн жилийн төл

- 2, 3, 4 настай тэмээ
- 5 ба түүнээс дээш настай тэмээ

Адуу:

- Энэ жилийн төл
- Өнгөрсөн жилийн төл
- 2, 3 настай адуу
- 4 ба түүнээс дээш настай адуу

Үхэр:

- Энэ жилийн төл
- Өнгөрсөн жилийн төл
- 2 настай үхэр
- 3 ба түүнээс дээш настай үхэр

Хонь:

- Энэ жилийн төл
- Өнгөрсөн жилийн төл
- 2 ба түүнээс дээш настай

Ямаа:

- Энэ жилийн төл
- Өнгөрсөн жилийн төл
- 2 ба түүнээс дээш настай

Хийгдэх шалгалт:

1. Таван төрлийн мал бүгд дүндээ барих шалгалт: Тэмээ, адуу, үхэр, хонь, ямааны тооны нийлбэр нь бүгд дүнтэй тэнцүү байна.

2. Малын нас, хүйсний шалгалт: Малын нас, хүйсээр задалсан дүнгийн нийлбэр нь бүгд дүнтэйгээ тэнцүү байна.

3. Логик шалгалт:

- Нийт хээлтүүлэгч малаас шинээр тавьсан хээлтүүлэгч нь бага буюу тэнцүү байна.
- Сарлаг, хайнагийн тоо нь нийт үхрийн тооноос бага буюу тэнцүү байна.
- Бэлэн хээлтэгч: Сүүлийн 2 насны эм малын тоо нь хээлтэгч малын тоотой тэнцүү байх бөгөөд дүнг программаар нэгтгэн гаргана.

Хүснэгт 2. Малын тоо, толгойн өөрчлөлт

Малын тоо толгойн өөрчлөлтийг хийж тухайн оны жилийн эцсийн малыг гаргана. Малын тоо толгойн өөрчлөлтийг тооцоход өрх нэг бүрийн өмнөх оны жилийн эцэст тоологдсон малыг 5 төрлөөр үнэн зөв нөхсөн байх шаардлагатай. Малын хөдлөл, өөрчлөлтийг оны эхэнд тоологдсон малын тоо болон тухайн жилд нэмэгдсэн, хасагдсан тооны өөрчлөлтөд үндэслэж хийнэ.

Худалдаж авсан, шилжиж ирсэн малд - Гаднаас малын үржил, аж ахуйн дотоод хэрэгцээнд зориулан худалдаж авсан, бусдаас өр төлбөрт авсан, үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садангаас бэлэг, тусламжинд шилжиж ирсэн, хулгайлагдсан, алдсан, олдохгүй байсан малыг олж авсан, бусдын тавиул мал шилжиж ирсэн зэрэг бүх насны малыг оруулна. Түүнчлэн шилжиж ирсэн малд тухайн нутагт гадны нутгаас шилжиж ирсэн айл, өрх, аж ахуйн нэгж байгууллагын малыг оруулан бүртгэнэ.

Бэлэн төл - Тухайн жилд гарсан төлд гарсан бүх төрлийн хасагдлийг хасч, нэмэгдсэн дүнг нэмсэнийг хэлнэ.

Зах зээлд худалдаж, борлуулсан, шилжүүлсэн малд - тухайн өрхөөс үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садандаа бэлэг тусламж болгон шилжүүлсэн, бусдын өр төлбөрт шилжүүлсэн, бусдад арилжааны болон үржлийн чиглэлээр худалдсан, хүнсэнд зориулж зах зээлд /мал бэлтгэлд/ малаар болон мах болгон борлуулсан зэрэг бүх насны малыг оруулна. Түүнчлэн худалдан шилжүүлсэн малд тухайн нутгаас өөр гадны нутагт шилжиж нүүсэн айл, өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын малыг оруулан тооцно.

Хулгайлагдсан, алдсан, олдохгүй байгаа малд - хулгайд алдсан, эсвэл сүргээс тасарч алга болсон, олдохгүй байгаа малын тоог тавина.

Хүнсэнд хэрэглэсэн (аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн) малд тухайн өрхийн хувийн хэрэглээндээ буюу идшиндээ хэрэглэсэн мал бүх насны мал багтана.

Зүй бусаар хорогдсон малд байгалийн гамшиг гэнэтийн аюулаар, өвчнөөр хорогдсон, чоно нохойд идүүлсэн, бариулсан, үхсэн бүх насны малыг оруулна. Хорогдсон малыг гэнэтийн аюулаар, өвчнөөр, бусад шалтгаанаар гэсэн ангилалд хуваана.

Гэнэтийн аюулын шалтгаанаар хорогдсон малд тухай үед хүний үйл ажиллагаанд дийлдэшгүй байгалийн аюулт үзэгдэлд нэрвэгдэж хорогдсон малыг оруулна. Тухайлбал: ой, хээрийн их хэмжээний түймэр нэрвэгдсэн, гол, уулын үерт урссан, аянга цахилгаанд нэрвэгдсэн, газар хөдлөлтөнд өртсөн, хад чулуу асга нуран, гулсахад нэрвэгдэж үхсэн, их хэмжээний цас, хүйтрэлт, цасан ба шороон шуурга, хүйтэн бороо, мөндөр зэрэг байгалийн үзэгдэлд нэрвэгдсэн мал орно.

Өвчний шалтгаанаар үхсэн малд гоц халдварт, халдвартай, халдваргүй өвчнөөр үхэж, хорогдсон малыг оруулна.

Бусад шалтгаанаар хорогдсон малд гол, мөрөн, нуур, шавар, худагт унаж үхсэн, өндөр эрэг, хад цохио, уулнаас унаж үхсэн, цангаж үхсэн, мөргөлдөж, дарагдаж, буруу эдэлгээнээс болж бэртэж гэмтэн үхсэн, чоно, нохойд идүүлсэн, үхсэн зэрэг малыг оруулна.

Хийгдэх шалгалт:

1. **Малын тоо толгойн өөрчлөлт:** Тухайн оны эхний малын тоон дээр худалдаж авсан, шилжиж ирсэн мал, бэлэн төлийг нэмж, худалдсан шилжүүлсэн, алдсан хулгайлагдсан, зах зээлд борлуулсан, аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн, зүй бусаар хорогдсон малыг хасч, тухайн жилийн оны эцэст байгаа малын тоо гарна.

2. **Тухайн жилийн оны эхний мал нь** өмнөх оны жилийн эцэст тоологдсон малын тоотой малын төрөл бүр тэнцүү дээр байна.

3. Бэлэн тоологдсон төл:

- Бойжсон төл дээр худалдаж авсан, шилжиж ирсэн төлийг нэмж, худалдаж авсан, шилжүүлсэн, аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн, каракуль арьсанд нядалсан төлийг хасч гарна.
- Бэлэн төл нь бод малын хувьд малын нас, хүйсний балансад бүртгэгдсэн энэ жилийн эр, эм төлийн нийлбэртэй тэнцүү байна. Харин бог малын хувьд бэлэн төл нь энэ жилийн эр, эм төл дээр шинээр тавьсан хээлтүүлэгч (хурган хуц, ухна ишиг)-ийг нэмсэнтэй тэнцүү байна.

4. Зүй бус хорогдол: Гэнэтийн аюулаар болон өвчнөөр хорогдсон малын тооны нийлбэр нь зүй бусаар хорогдсон малын тооноос бага буюу тэнцүү байна. Бусад шалтгаанаар хорогдсон мал гарсан тохиолдолд зүй бусаар хорогдсон малын тоо нь гэнэтийн аюулаар болон өвчнөөр хорогдсон малын тооны нийлбэрээс их байна.

5. Малын шилжих хөдөлгөөн: Малын шилжих хөдөлгөөн нь өөр аймаг, сум, дүүрэгт хийгдээгүй бол худалдсан шилжүүлсэн, худалдаж авсан шилжиж ирсэн малын тоо нь тэнцүү байна.

Тухайн орон нутагт бусад аймаг нийслэлээс шилжиж ирсэн өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын малыг хүснэгт 2-ын 18-р багана буюу (шилжиж ирсэн)-д бүртгэж, шилжиж ирснээс хойших хугацааны малын тоо толгойн өөрчлөлтийг хийн жилийн эцэст тоологдсон малын тоотой тулгалт хийнэ. Түүнчлэн өрх нэгдэх, малаа бусдын эзэмшилд шилжүүлсэн тохиолдолд мөн адил зарчмыг баримтална.

Сумын түвшинд малын тоо толгойн өөрчлөлтийг гаргахын тулд тухайн орон нутгаас гадагш шилжсэн өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын малыг хүснэгт 2-ын 16-р баганад бүртгэж, энэ бичилтийг мөн 21-р баганад давхар хийж, баланслуулна.

Хүснэгт 3. Төллөх малын тоо толгойн өөрчлөлт

Төллөх малын тоо толгойн өөрчлөлт нь тайлант оны эхний төллөх насны хээлтэгч, нэмэгдсэн хээлтэй мал, хасагдсан хээлтэй мал, хээл хаясан, сувайрсан, өнжсөн, төллөлсөн хээлтэгч мал гэсэн үзүүлэлтүүдээс бүрдэнэ.

Тайлант онд төллөх насны хээлтэгч нь малын төрөл тус бүр дээр өмнөх оны эцэст тоологдсон бэлэн хээлтэгч буюу сүүлийн 2 насны төллөх мал байна.

Гаднаас малын үржилд зориулан худалдаж авсан, бусдаас өр төлбөрт авсан, түүнчлэн үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садангаас бэлэг, тусламжид шилжиж ирсэн, хулгайлагдсан, алдсан, олдохгүй байсан хээлтэгч малаа олж авсан зэргийг хүснэгт 3-ын 29-р баганад бүртгэнэ. Түүнчлэн доод наснаас төллөсөн төллөх насны биш хээлтэгч малыг худалдаж авсан, шилжиж ирсэн хээлтэй мал нь энэ багананд бүртгэгдэнэ.

Хасагдсан хээлтэй малд тухайн өрхөөс үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садандаа бэлэг тусламж болгон шилжүүлсэн, бусдын өр төлбөрт шилжүүлсэн, мал хэлбэрээр бусдад арилжааны болон үржлийн чиглэлээр худалдсан хээлтэгч малыг оруулна.

Хээл хаясан малд тухайн жилд хээл авч төллөх байсан ч төл өгөөгүй хээлтэгч малыг хамруулна.

Сувайрсан малд тухайн жилд төллөх байсан ч огт хээл аваагүй хээлтэгч малыг хамруулна.

Өнжсөн хээлтэгч малыг зөвхөн ингэний хувьд нөхөх бөгөөд тухайн жилд төл өгөхгүй ингийг бүртгэнэ.

Төллөсөн хээлтэгч мал нь тухайн жилд төл өгсөн хээлтэгч бөгөөд төллөсөн хээлтэгч нь оны эхний төллөх насны хээлтэгч дээр хээлтэй малын нэмэгдэлийг нэмж, хээлтэй малын хасагдал, хээл хаясан, сувайрсан, өнжсөн хээлтэгч малыг хассан дүнтэй тэнцүү байна.

Хийгдэх шалгалт:

1. Оны эхний төллөх насны хээлтэгч нь өмнөх оны жилийн эцэст тоологдсон бэлэн хээлтэгч малын тоотой тэнцүү байна. Энэ шалгалт нь өрх, баг, хороо, сум, дүүрэг, аймаг, нийслэл, улсын түвшинд мөн адил хийгдэнэ.

2. Төллөсөн хээлтэгч нь тайланд оны төллөх насны хээлтэгч малын тоон дээр хээлтэй малын нэмэгдлийг нэмж, хээлтэй малын хасагдал, сувайрсан, хээл хаясан, өнжсөн хээлтэгч малыг хассан дүнтэй тэнцүү байна.

3. Хээл хаясан, сувайрсан малын тоо буюу төл өгөөгүй хээлтэгч малын тоо нь оны эхний төллөх насны хээлтэгч малын тооноос бага байна.

4. Төллөсөн хээлтэгч малын тоо нь гарсан төлийн тооноос байгаа буюу тэнцүү байна. Ихэр төл гарсан тохиолдолд гарсан төл нь төллөсөн хээлтэгчээс их байна.

5. Малын төрөл тус бүр дээр бүртгэгдсэн оны эхний хээлтэгч, хээлтэй малын тоо, толгойн өөрчлөлт, хээл хаясан, сувайрсан, өнжсөн, төллөсөн хээлтэгч нь бүгд дүнтэйгээ тэнцүү байна.

Хүснэгт 4. Төлийн тоо толгойн өөрчлөлт

Төлийн тоо толгойд гарсан өөрчлөлт нь гарсан төл, хорогдсон төл, бойжсон төл, худалдаж авсан, худалдсан, шилжүүлсэн, аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн, каракуль арьсанд нядалсан гэсэн үзүүлэлтүүдээс бүрдэнэ.

Гарсан төлд тайлант оны төлд ямар нэг өөрчлөлт (нэмэгдэл, хасагдал) хөдөлгөөн хийгээгүй төлийг оруулна.

Хорогдсон төлд байгалийн гамшгийн нөлөөгөөр гэнэтийн аюулаар, өвчнөөр хорогдсон, чоно нохойд идүүлсэн, бариулсан, үхсэн төл байна.

Бойжсон төл нь тухайн жилд гарсан төлөөс хорогдсон төлийг хассан дүн байна.

Худалдаж авсан, шилжиж ирсэн төлд гаднаас малын үржилд зориулан худалдаж авсан, бусдаас өр төлбөрт авсан, үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садангаас бэлэг, тусламжинд шилжиж ирсэн, хулгайлагдсан, алдсан, олдохгүй байсан төлийг олж авсан зэргийг оруулна.

Худалдсан, шилжүүлсэн төлийн тоонд тухайн өрхөөс үр хүүхэд, ах дүү, найз нөхөд, хамаатан садандаа бэлэг тусламж болгон шилжүүлсэн, бусдын өр төлбөрт шилжүүлсэн, мал хэлбэрээр бусдад арилжааны болон үржлийн чиглэлээр худалдсан төл малыг оруулна.

Аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн төлд хүнсэнд хэрэглэсэн төл малыг хамруулах бөгөөд энэ нь тугал, хурга болон ишигний хувьд гарна.

Каракуль арьсанд нядалсан төлд арилжааны зориулалтаар үржүүлж, нядалсан төлийг хамруулах бөгөөд энэ нь зөвхөн хурганы хувьд гарна.

Хийгдэх шалгалт:

1. **Гарсан төл** нь төллөсөн хээлтэгчээс их буюу тэнцүү байна. Ихэр төл гарсан тохиолдолд гарсан төл нь төллөсөн хээлтэгчээс их байна.

2. **Бойжсон төл** нь гарсан төлөөс хорогдсон төлийг хассан дүнтэй тэнцүү байна.

3. **Бэлэн төл нь** бойжсон төл дээр худалдаж авсан, шилжиж ирсэн төлийг нэмж, худалдсан, шилжүүлсэн, аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн, каракуль арьсанд нядалсан төлийг хассан дүнтэй тэнцүү байна.

4. Малын төрөл тус бүр дээр бүртгэгдсэн гарсан төл, хорогдсон төл, бойжсон төл, худалдаж авсан, худалдсан, шилжүүлсэн, аж ахуйн дотоодод хэрэглэсэн, каракуль арьсанд нядалсан төлийн тоо нь бүгд дүнтэйгээ тэнцүү байна.

VI. Эрчимжсэн аж ахуй эрхэлдэг талаарх мэдээлэл

1. Танайх эрчимжсэн аж ахуй эрхэлдэг үү? Тухайн малчнаас эрчимжсэн аж ахуй эрхэлдэг эсэхийг асууж, нөхнө. Хэрэв тийм бол дараагийн асуулт руу, үгүй бол дараагийн бүлэг рүү шилжинэ.

2. Эрчимжсэн аж ахуйн чиглэл. Эрчимжсэн аж ахуйн чиглэлийг асууж, холбогдох малын тоог нөхнө.

VII. Тэжээвэр амьтад

Тэжээвэр амьтад - бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, ашиг олох, амьдрал ахуйдаа ашиглах зорилгоор өсгөн үржүүлж байгаа гэрийн тэжээвэр амьтад юм.

Тэжээвэр амьтдыг гахай, шувуу, тахиа, галуу, цацагт хяруул, бөднө, цаа буга, илжиг, булга, туулай, минж, зөгийн бүл, бусад гэсэн амьтдын төрлөөр бүртгэнэ.

Тэжээвэр амьтдыг бүртгэхдээ хээлтэгч, хээлтүүлэгч, бусад гэсэн ангиллаар бүртгэнэ.

Хийгдэх шалгалт:

Бүгд дүн нь хээлтэгч, хээлтүүлэгч, бусад дүнгийн нийлбэртэй тэнцүү байна (бүл зөгийнөөс бусад төрөлд).

VIII. Тэжээвэр амьтдын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, борлуулалт

Тэжээвэр амьтдаас авч ашигласан бүтээгдэхүүнийг гахай, шувуу, туулайн мах, өндөг, цусан эвэр, булганы арьс, туулайны арьс, туулайн мах, минжний арьс, зөгийн бал, бусад гэсэн нэр төрлөөр, үйлдвэрлэсэн биет хэмжээ, борлуулалт, үнэ гэсэн үзүүлэлтээр хэмжих нэгжийг сайтар анхааран бүртгэнэ.

Хийгдэх шалгалт:

Үйлдвэрлэсэн биет хэмжээ нь борлуулсан биет хэмжээнээс их буюу тэнцүү байна.

IX. Нутгийн шилдэг омог, цэвэр үүлдэр, эрлийз, нутгийн сайжруулсан үүлдрийн малын тоо

Уг хүснэгт нь Монгол үүлдрийн малаас бусад үүлдэр, омог тэдгээрийн эрлийз болон сайжруулсан малын тоо гэсэн үзүүлэлтүүдээс бүрдэнэ. Малыг үүлдэр, угсаагаар дээрх төрлийн дагуу бүртгэхдээ ҮХААХҮЯамнаас гаргасан “Малыг бүртгэх, мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлэх тухай” журмын 4 дүгээр хавсралт дахь “Монгол улсад үржүүлж буй малын үүлдэр, омгийн код”-ыг ашиглана. Малын код болох 4 оронтой тоог хүснэгтийн нүд бүхэнд нэг нэгээр тавихыг анхаарна уу.

Жич: Монгол үүлдрийн малын бүртгэл нь зохих кодын дагуу хийгдэнэ. Үүлдрийн болон үржлийн хэсэг, омгийн малд эрлийз, сайжруулсан гэж тоолохгүй.

Малын үүлдэр, омгийн кодыг нөхөхдөө:

1. Сүргийн код - эхний хоёр оронтой тоо
2. Тухайн малын үүлдэр, омгийн код-сүүлийн хоёр оронтой тоог ашиглан нөхнө

Шинээр үүлдэр, омог бүртгэгдсэн тохиолдолд:

1. Сүргийн код
2. Тухайн малын үүлдэр, омгийн кодын сүүлийн дугаараас үргэлжлүүлэн кодлож шинээр бүртгэгдсэн үүлдэр, омгийн хээлтэгч, хээлтүүлэгч малын тоог нэгтгэн ҮСХ-нд ирүүлэхийг сайтар анхаарна уу.

Жишээлбэл:

Шинэ үүлдрийн ямаа бүртгэгдсэн тохиолдолд:

1. Сүргийн код – 05
2. Шинэ үүлдрийн ямааг кодлож бүртгэхдээ сүүлийн кодын дугаар 0542 байгаа тул 0543-аар кодлох гэх мэт.

Үүлдэр, омог тэдгээрийн эрлийз болон сайжруулсан малын тоог бүртгэхдээ бүгд дүн, үүнээс хээлтэгч, хээлтүүлэгч, бусад гэсэн ангиллаар задалж бүртгэнэ.

- Цэвэр үүлдрийн мал
- Эрлийз мал
- Сайжруулсан мал
- Шилдэг омгийн мал

Монгол улсад үржүүлж буй малын үүлдэр, омгийн код

1. Хонь: 04

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код		
		Цэвэр	Эрлийз	Сайжирсан
1	Үзэмчин үүлдэр	0402	.	0443
2	Барга үүлдэр	0409	.	0456
3	Керей үүлдэр	0415	0453	.
4	Торгууд үүлдэр	0411	0450	.
5	Алтанбулаг үржлийн хэсэг	0410	0449	.
6	Хотонт үржлийн хэсэг	0419	.	.
7	Байдраг үүлдэр	0404	.	0445
8	Баяд үүлдэр	0403	.	0444
9	Говь-Алтай үүлдэр	0418	.	0455
10	Сартуул үүлдэр	0417	.	0457
11	Тамир үүлдрийн хэсэг	0420	.	.
12	Сутай омог	0412	.	.
13	Дархад омог	0408	.	.
14	Сүмбэр үүлдэр	0414	0452	.
15	Орхон үүлдэр	0405	0446	.
16	Хангай үүлдэр	0406	0447	.
17	Тал нутгийн цагаан үүлдэр	0413	0451	.
18	Ерөө үүлдрийн хэсэг	0407	0448	.
19	Суффолк	0421	0458	.
20	Дорсет	0422	0459	.
21	Бусад	0497	0498	0499

2. Үхэр: 03

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код	
		Цэвэр	Эрлийз
1	Сэлэнгэ үүлдэр	0327	0364
2	Дорнод талын улаан омог	0326	0363
3	Казакын цагаан толгойт үүлдэр	0325	0362
4	Лимузин	0324	0361
5	Алатау	0320	0357
6	Шар тарлан	0321	0358
7	Талын улаан	0322	0359
8	Хар тарлан	0323	0360
9	Ангус	0332	0368
10	Герефорд	0333	0369
11	Монтбельярд	0334	0370
12	Халимаг	0335	0372

13	Сарлаг	0328	.
14	Хайнаг	0329	0365
15	Бусад	0398	0399

3. Ямаа: 05

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код	
		Цэвэр	Эрлийз
1	Говь гурван сайхан үүлдэр	0536	0568
2	Уулын бор үүлдэр	0537	0569
3	Алтайн улаан үүлдрийн хэсэг	0539	0573
4	Өнжүүл үржлийн хэсэг	0531	0567
5	Баяндэлгэр омог	0535	.
6	Эрчим омог	0534	.
7	Өлгий омог	0533	.
8	Буурал омог	0532	.
9	Залаа жинстийн цагаан омог	0538	.
10	Тоггенбург	0540	0570
11	Альпин	0541	0571
12	Заанен	0542	0572
13	Бусад	0598	0599

4. Тэмээ: 02

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код
1	Төхөм тунгалагийн хүрэн үржлийн хэсэг	0242
2	Ханы хэцийн хүрэн омог	0240
3	Галбын говийн улаан омог	0241
4	Бусад	0299

5. Гахай: 06

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код	
		Цэвэр	Эрлийз
1	Оросын том цагаан	0612	0660
2	Йоркшир	0613	0661
3	Ландрас	0614	0662
4	Дюрок	0615	0663
5	Том хар	0617	0665
6	Бусад	0698	0699

6. Шувуу: 07

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код
1	Хайсикс бор	0711
2	Хайсикс цагаан	0712
3	Родонит -2	0713
4	Родонит -3	0714
5	Цацагт хяруул	0715

6	Гургууль	0716
7	Бөднө	0717
8	Нугас	0718
9	Галуу	0719
10	Бусад	0799

7. Зөгий: 12

№	Үүлдэр, омгийн нэр	Код
1	Халиун удам	1211
2	Карпатын бор үүлдэр	1212
3	Дундад орос үүлдэр	1213
4	Бусад	1299

Х. Бэлтгэсэн хадлан, тэжээл, аргал, хөрзөн, түлшний мод

Тухайн өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын бэлтгэсэн тэжээлийг хүснэгт дэх төрлөөр асууж, тонноор нөхнө. Нөхөхдөө хэмжих нэгжийг сайтар анхаарна.

Нэгтгэлийг төрлөөр хийсний дараа тэжээлийн нэгжид дээр өгөгдсөн итгэлцүүрийг ашиглан, шилжүүлж, бэлтгэсэн тэжээлийн дүнг гаргана.

Хийгдэх шалгалт:

Мал тооллогын дүнгээр нэгтгэн гаргасан бэлтгэсэн хадлан тэжээл, гар тэжээл, даршны ургамал, хужир, шүү, сүрэл нь Ургац хураалтын эцсийн мэдээгээр (маягт ХАА-9а, 9б) нэгтгэгдсэн дүнтэй тэнцүү буюу их байна.

XI. ХАА-н үйлдвэрлэлд ашиглагдаж байгаа машин техник

ХАА-н үйлдвэрлэлд ашиглагдаж байгаа машин техникийн талаарх үзүүлэлтийг асууж, нөхнө.

(*) тэмдэглэгээ хийгдээгүй үзүүлэлтийг жил бүрийн мал тооллого, бусад үзүүлэлтийг 3 жил тутам Малын хашаа, худгийн тооллогод хамруулна.

XII. Худаг, усан сан

Тухайн өрх, аж ахуйн нэгж байгууллагын эзэмшилд байгаа худаг, усан сангийн тоо, усан сангийн багтаамжийг байршил, ашиглалтын болон эзэмшлийн хэлбэрээр асууж нөхнө.

Дундын эзэмшлийн худагтай тохиолдолд худгийн паспорт эзэмшиж буй өрхөд худаг тоологдохыг анхаарна. Худгийг дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

Гүний өрөмдмөл худаг - Газрын гүний усыг авч ашиглах зорилгоор өрөмдөж, ханыг нь бэхэлж байгуулсан, босоо цооногийн уст үед байрлуулсан, ус шүүж оруулах яндан шүүртэй, дотор талдаа усны шахуурга, ус дамжуулах хоолойтой инженерийн байгууламжийг хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл харьцангуй голч /150, 200, 250, 300, 350, 400 мм /-той, 30 метрээс доош гүнтэй цооног бүхий цахилгаан буюу дизель хөдөлгүүртэй ус өргүүртэй худгийг өрөмдмөл худаг гэнэ.

Богино яндант худаг - Газрын гүний усыг авч ашиглах зорилгоор том голчоор өрөмдөж ханыг нь 1м голч урттай бетон цагиргийг давхарлан 3м гүнд

суулгасан, түүнээс доош 30м хүртэл гүнд бага голчтой цооног өрөмдөж төхөөрөмжилсэн өрөмдмөл худгийн зохион байгуулалттай ижил инженерийн байгууламжийг хэлнэ. Өөрөөр хэлбэл харьцангуй бага голч /150, 200, 250 мм /-той, 30 метр хүртэл гүнтэй цооног бүхий худгийг богино яндант худаг гэнэ.

Энгийн уурхайн /гар худаг/ - Хөрс, геологийн тогтолцоог ажиглаж судалсны үндсэн дээр хөрсний өнгөн хэсэгт ус байх магадлал бүхий газарт 8м хүртэл гүн ухаж гаргасан цооногийн ханыг мод, чулуу зэрэг материалаар хашиж бэхэлсэн худгийг хэлнэ.

Усан сан гэж улс, орон нутгийн хүчээр баригдсан 4 ба түүнээс дээш куб м багтаамжтай мал услах талбай, онгоцтой усалгааны цэгийг хэлнэ.

Хийгдэх шалгалт:

Нийт худгийн тооноос бэлчээрт байршдаг болон ашигладаггүй худгийн тоо нь сугарч харагдах бөгөөд дүнд барихгүй.

$$\text{багана1} \geq \text{багана3}, \text{багана1} \geq \text{багана4}, \text{багана1} = \text{багана}(5+6)$$

Өрөмдлөгийн, богино, яндант, энгийн уурхайн, бусад төрлийн худгийн дүнгийн нийлбэр нь худгийн бүгд дүнтэй тэнцүү байна мөр1=мөр(2÷5).

XIII. Малын хашаа

Малчин өрхийн эзэмшилд байгаа бүх өрлийн малын хашааны тоог хашааны төрлөөр нөхнө. Малын нийт хашаа, үүнээс дулаалгатай, саравчтай, саравчгүй, бодын хашааг нөхөхдөө өвөл, хаврын улиралд бэлчээрийн тохиромжтой газарт баригдсан, удаан хугацаанд ашиглагдах бэлэн хашааг тоолж, нөхнө. Харин баригдаж дуусаагүй, хөрсөнгөөр баригдсан, түр зуурын ашиглалттай буюу нүүдлийн чанартай хашааг оруулахгүй.

Саравчтай хашаа - гурван тал буюу тал дугуй ханан хашаанд саравчин дээвэр тавьсан, хана нь завсаргүй дулаалагдсан байхаас гадна саравчны өмнө талд мал нарлуулах буюу тэжээх талбайтай баригдсан хашааг хэлнэ.

Саравчгүй хашаа - дээвэргүй дөрвөлжин буюу тал дугуй, бүрэн дугуй маягийн хэлбэртэй хашааг оруулна.

Бодын хашаа – бод малын хашааг тусад нь салган харуулна. Багтаамжийг бодын толгойн тоогоор нөхнө.

Багтаамжийг тооцохдоо хонин толгойд шилжүүлснээр тооцож нөхнө.

Хонин толгойд шилжүүлэхэд дараах итгэлцүүрийг ашиглана:

1 тэмээ	=	5 хонь	1 хонь	=	1 хонь
1 адуу	=	7 хонь	1 ямаа	=	0.9 хонь
1 үхэр	=	6 хонь			

Хийгдэх шалгалт: Дулаан байр, саравчтай, саравчгүй, бодын хашаа нь нийт хашааны дүнгээс сугарч, дүнд барихгүй. (багана1>=багана2), (багана1>=багана3), (багана1>=багана4), (багана1>=багана5).

Мал тооллогын маягтыг өрх, аж ахуйн нэгж бүрээр сайтар бүртгэсний дараа малаа тоолуулсан өрхийн тэргүүлэгч, тоолсон хүний нэрийг маягт дээр бүртгэн бичиж, гарын үсэг зуран баталгаажуулж, бүртгэсэн он, сар, өдрийг тавина.

Малын хашаа, худгийн тооллогыг 3 жил тутамд явуулах бөгөөд харин малын хашаа, худгийн тоог дүнгээр нь жил тутмын тооллогоор цуглуулна.

XIV. Малчин өрхийн ахуйн зарим үзүүлэлт

Уг хүснэгтэд зөвхөн малчин өрхийн хувьд бүртгэх бөгөөд цахилгаан үүсгүүрийг нарны, салхины, бага оврын, төвлөрсөн системийн цахилгааны үүсгүүр, бусад гэсэн төрлөөр бүртгэж, телевизор, радио, сансрын антен (DDISH, малчин гэх мэт, бусад), хөлдөөгч, угаалгын машин, гар аргаар хийсэн эсгий зэргийн тоо хэмжээг асууж бүргэнэ. Харин төвлөрсөн цахилгааны эх үүсвэрээс бусад бүх төрлийн цахилгааны эх үүсгүүрийн хүчин чадлыг киловатт /Квт/ - аар нөхнө. *Зөвхөн малчин өрхийн хувьд нөхөгдөнө.*

Хийгдэх шалгалт:

Цахилгаан үүсгүүрийн бүгд дүн багана1=багана(2÷6);

ГУРАВ. МАЛ, ТЭЖЭЭВЭР АМЬТДЫН ТООЛЛОГЫН МЭДЭЭЛЭЛ БОЛОВСРУУЛАЛТ

Сум, дүүргийн түвшинд мал тэжээвэр амьтдын тооллогын мэдээллийг өрх, аж ахуйн нэгж байгууллагаас маягт МТ 1-ээр цуглуулж, мэдээллийг ҮСХ-ноос хүргүүлсэн мал тооллогын програмаар компьютерт онлайн аар баг, хороо, сум, дүүргээс шивэлт хийн, шалгаж, засварлан, боловсруулалт хийн эцэслэнэ.

Онлайн шивэлтийн явцад аймаг, нийслэлийн статистикийн хэлтэс, газар, Үндэсний статистикийн хороо хяналт тавина.

Үндэсний статистикийн хороо нь Мал тооллогын өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагын мэдээллийг шивж, оруулах онлайн програмыг жил **бүрийн 12 дугаар сарын 10-нд нээж**, анхан шатны нэгжээс шивэлт хийхэд бэлэн болгоно.

Баг, хороо, сум, дүүрэг, аймаг, нийслэлийн статистикийн хэлтэс, газар нь мал тооллогын мэдээллийн шивэх, шалгах, засварлах, баланслуулах зэрэг ажлуудыг **жил бүрийн 1 дүгээр сарын 3-нд эцэслэж**, Үндэсний статистикийн хороо онлайн програмыг хаана.

Аймаг, нийслэлээс ҮСХ-ны МТГ-т хандаж, мэдээллийн санд хандах, засвар, өөрчлөлт хийх, эцэслэн шалгах, баг, хороо, сум, дүүрэг, аймаг, нийслэлийн түвшний нэгтгэлийг хийх эрхийг авах бөгөөд **жил бүрийн 1 дүгээр сарын 20 гэхэд** мал тооллогын мэдээллийг боловсруулж дуусгана.

Сум, дүүрэг, аймаг, нийслэлийн статистикийн хэлтэс, газар нь эцэслэсэн мал тооллогын өрх, аж ахуйн нэгж байгууллагын мэдээллийн нэгдсэн сангаас баг, хороо, сум, дүүрэг, аймаг, нийслэлийнхээ нэгтгэлийг авч, цаасаар баталгаажуулан архивлан хадгална.

-----ОоО-----

ХАВСРАЛТ 1. МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСАГ ЗАХИРГАА, НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН НЭГЖИЙН КОД

Аймаг, сумын нэр	Код
Архангай	65
Эрдэнэбулган	01
Батцэнгэл	04
Булган	07
Жаргалант	10
Их тамир	13
Өгийнуур	16
Өлзийт	19
Өндөр-Улаан	22
Тариат	25
Төвшрүүлэх	28
Хайрхан	31
Хангай	34
Хашаат	37
Хотонт	40
Цахир	43
Цэнхэр	46
Цэцэрлэг	49
Чулуут	52
Эрдэнэмандал	55

Аймаг, сумын нэр	Код
Баян-Өлгий	83
Өлгий	01
Алтай	04
Алтанцөгц	07
Баяннуур	10
Бугат	13
Булган	16
Буянт	19
Дэлүүн	22
Ногооннуур	25
Сагсай	28
Толбо	31
Улаанхус	34
Цэнгэл	37

Аймаг, сумын нэр	Код
Баянхонгор	64
Баянхонгор	01
Баацагаан	04
Баянбулаг	07
Баянговь	10
Баянлиг	13

Баян-Овоо	16
Баян-Өндөр	19
Баянцагаан	22
Богд	25
Бөмбөгөр	28
Бууцагаан	31
Галуут	34
Гурванбулаг	37
Жаргалант	40
Жинст	43
Заг	46
Өлзийт	49
Хүрээмарал	52
Шинэжинст	55
Эрдэнэцогт	58

Аймаг, сумын нэр	Код
Булган	63
Булган	01
Баян-Агт	04
Баяннуур	07
Бугат	10
Бүрэгхангай	13
Гурван булаг	16
Дашинчилэн	19
Могод	22
Орхон	25
Рашаант	28
Сайхан	31
Сэлэнгэ	34
Тэшиг	37
Хангал	40
Хишиг-Өндөр	43
Хутаг-Өндөр	46

Аймаг, сумын нэр	Код
Говь-Алтай	82
Есөнбулаг	01
Алтай	04
Баян-Уул	07
Бигэр	10
Бугат	13
Дарив	16
Дэлгэр	19
Жаргалан	22
Тайшир	25
Тонхил	28
Төгрөг	31

Халиун	34
Хөхморьт	37
Цогт	40
Цээл	43
Чандмань	46
Шарга	49
Эрдэнэ	52

Аймаг, сумын нэр	Код
Дорноговь	44
Сайншанд	01
Айраг	04
Алтанширээ	07
Даланжаргалан	10
Дэлгэрэх	13
Замын-Үүд	16
Иххэт	19
Мандах	22
Өргөн	25
Сайхандулаан	28
Улаанбадрах	31
Хатанбулаг	34
Хөвсгөл	37
Эрдэнэ	40

Аймаг, сумын нэр	Код
Дорнод	21
Хэрлэн	01
Баяндун	04
Баянтүмэн	07
Баян-Уул	10
Булган	13
Гурванзагал	16
Дашбалбар	19
Матад	22
Сэргэлэн	25
Халх гол	28
Хөлөнбуйр	31
Цагаан-Овоо	34
Чойбалсан	37
Чулуунхороот	40

Аймаг, сумын нэр	Код
Завхан	81
Улиастай	01
Алдархаан	04
Асгат	07
Баянтэс	10
Баянхайрхан	13

Дөрвөлжин	16
Завханмандал	19
Идэр	22
Их-Уул	25
Нөмрөг	28
Отгон	31
Сантмаргаз	34
Сонгино	37
Тосонцэнгэл	40
Түдэвтэй	43
Тэлмэн	46
Тэс	49
Ургамал	52
Цагаанхайрхан	55
Цагаанчулуут	58
Цэцэн-Уул	61
Шилүүстэй	64
Эрдэнэхайрхан	67
Яруу	70

Аймаг, сумын нэр	Код
Дундговь	48
Сайнцагаан	01
Адаацаг	04
Баянжаргалан	07
Говь-Угтаал	10
Гурвансайхан	13
Дэлгэрхангай	16
Дэлгэрцогт	19
Дэрэн	22
Луус	25
Өлзийт	28
Өндөршил	31
Сайхан-Овоо	34
Хулд	37
Цагаандэлгэр	40
Эрдэнэдалай	43

Аймаг, сумын нэр	Код
Өвөрхангай	62
Арвайхээр	01
Баруунбаян-Улаан	04
Бат-Өлзий	07
Баянгол	10
Баян-Өндөр	13
Богд	16
Бүрд	19
Гучин-Ус	22
Есөн зүйл	25
Зүүнбаян-Улаан	28
Нарийнтээл	31

Өлзийт	34
Сант	37
Тарагт	40
Төгрөг	43
Уянга	46
Хайрхандулаан	49
Хархорин	52
Хужирт	55

Аймаг, сумын нэр	Код
Өмнөговь	46
Даланзадгад	01
Баяндалай	04
Баян-Овоо	07
Булган	10
Гурвантэс	13
Мандал-Овоо	16
Манлай	19
Ноён	22
Номгон	25
Сэрвэй	28
Ханбогд	31
Ханхонгор	34
Хүрмэн	37
Цогт-Овоо	40
Цогтцэций	43

Аймаг, сумын нэр	Код
Сүхбаатар	22
Баруун-Урт	01
Асгат	04
Баяндэлгэр	07
Дарьганга	10
Мөнххаан	13
Наран	16
Онгон	19
Сүхбаатар	22
Түвшинширээ	25
Түмэнцогт	28
Уулбаян	31
Халзан	34
Эрдэнэцагаан	37

Аймаг, сумын нэр	Код
Сэлэнгэ	43
Сүхбаатар	01
Алтанбулаг	04
Баруунбүрэн	07
Баянгол	10

Ерөө	13
Жавхлант	16
Зүүнбүрэн	19
Мандал	22
Орхон	25
Орхонтуул	28
Сайхан	31
Сант	34
Түшиг	37
Хүдэр	40
Хушаат	43
Цагааннуур	46
Шаамар	49

Аймаг, сумын нэр	Код
Төв	41
Зуунмод	01
Алтанбулаг	04
Аргалант	07
Архуст	10
Батсүмбэр	13
Баян	16
Баяндэлгэр	19
Баянжаргалан	22
Баян-Өнжүүл	25
Баянхангай	28
Баянцагаан	31
Баянцогт	34
Баянчандмань	37
Борнуур	40
Бүрэн	43
Дэлгэрхаан	46
Жаргалант	49
Заамар	52
Лүн	55
Мөнгөнморьт	58
Өндөрширээт	61
Сүмбэр	64
Сэргэлэн	67
Угтаалцайдам	70
Цээл	73
Эрдэнэ	76
Эрдэнэсант	79

Аймаг, сумын нэр	Код
Увс	85
Улаангом	01
Баруунтуруун	04
Бөхмөрөн	07
Давст	10
Завхан	13

Зүүнговь	16
Зүүнхангай	19
Малчин	22
Наранбулаг	25
Өлгий	28
Өмнөговь	31
Өндөрхангай	34
Сагил	37
Тариалан	40
Түргэн	43
Тэс	46
Ховд	49
Хяргас	52
Цагаанхайрхан	55

Аймаг, сумын нэр	Код
Ховд	84
Жаргалант	01
Алтай	04
Булган	07
Буянт	10
Дарви	13
Дөргөн	16
Дуут	19
Зэрэг	22
Манхан	25
Мөнххайрхан	28
Мөст	31
Мянгад	34
Үенч	37
Ховд	40
Цэцэг	43
Чандмань	46
Эрдэнэбүрэн	49

Аймаг, сумын нэр	Код
Хөвсгөл	67
Мөрөн	01
Алаг-Эрдэнэ	04
Арбулаг	07
Баянзүрх	10
Бүрэнтогтох	13
Галт	16
Жаргалант	19
Их-Уул	22
Рашаант	25
Рэнчинлхүмбэ	28
Тариалан	31
Тосонцэнгэл	34
Төмөрбулаг	37
Түнэл	40

Улаан-Уул	43
Ханх	46
Цагааннуур	49
Цагаан-Уул	52
Цагаан-Үүр	55
Цэцэрлэг	58
Чандмань-Өндөр	61
Шинэ-Идэр	64
Эрдэнэбулган	67

Аймаг, сумын нэр	Код
Дархан-Уул	45
Дархан	01
Орхон	04
Хонгор	07
Шарын гол	10

Нийслэл, дүүргийн нэр	Код
Улаанбаатар	11
Багануур дүүрэг	01
Багахагай дүүрэг	04
Баянгол дүүрэг	07
Баянзүрх дүүрэг	10
Налайх дүүрэг	13
Сонгинохайрхан	16
Сүхбаатар дүүрэг	19
Хан-Уул дүүрэг	22
Чингэлтэй дүүрэг	25